

Isoz Kálmán Pest–Budája: római katolikus egyházzenei élet a pest-budai mindennapokban (1800–1850)

A főváros római katolikus egyházzenei életének 19. századi intézménytörténetével kapcsolatos alap kutatások a múlt század elejére nyúlnak vissza. E terület zászlóvivője egyértelműen Isoz Kálmán (1878–1956) volt. 1926-ban *Buda és Pest zenei művelődése (1686–1873)* címmel megjelent monográfiájának tervezett folytatásában,¹ a kiadatlan második és a torzóban maradt harmadik kötetekben ugyanis 1800 és a testvérvárosok egyesítésének éve, azaz 1873 között vállalkozott arra, hogy a főváros latin rítusú katolikus templomainak zenei mindennapjait is görcső alá vegye. Jelen előadásomban a második kötet anyagára, tehát az 1800-tól 1850-ig terjedő időszak áttekintésére fókuszálok. Isoz monográfiájának értelmezéséhez több irányból, a zene- és a zenetudománytörténet felől közelíték: egyszerre vállalkozom a szerző alap kutatásai nyomán az 1800 és az 1850 közötti pest–budai katolikus egyházzenei élet tágabb zenetörténeti összefüggésekben történő értelmezésére, valamint a kötet kutatástörténeti szempontú értékelésére.

A *Buda és Pest zenei fejlődése (1686–1873)* munkacímet viselő sorozat kiadatlan részeiről a csupán töredékesen megőrződött gépiratból tájékozódhatunk.² A Magyar Tudományos Akadémia gyűjteményében található forrás feltételezhetően a szerzőtől származó kéziratos bejegyzéseket tartalmaz. Ezek között egyenlő arányban találhatunk tartalmi és stilisztikai természetű, javításokra és kiegészítésekre tett javaslatokat. A gépiratba utólagosan beszúrt korrekciók egyértelműen arra mutatnak, hogy Isoz a második kötet szerkezetének kialakításakor az 1926-ban publikált első kötet felosztását tekintette mintaadónak. E feltételezést a gépirat elején álló három és egynegyed A/4-es ívet kitöltő tartalomjegyzék-terv hitelt érdemlően látszik alátámasztani. A fejezetek elején szereplő, címszavakban közölt tartalmi kivonatokból az is egyértelműen kitűnik, hogy nem csak a felosztás koncepciója, hanem a vizsgálati módszerek is változatlanok maradtak. Isoz 1926 és 1956 közötti időszakból megőrződött nagyvű áttekintésében tehát ugyanazt a komplex szempontrendszert alkalmazta, amelyen a monográfia első kötete is alapult. Az adattárral együtt hét nagy tartalmi egységre bontott második kötetben egyenlő súllyal esett latba a főváros kottakiadói gyakorlatának, hangversenyéletének, kapcsolati hálózatának és zenei intézményrendszerének tárgyalása. Isoz, akárcsak a publikált kötetben, ezúttal is egymástól elkülönítve, önálló fejezetek formájában

¹ Isoz Kálmán: *Buda és Pest zenei művelődése (1686–1873). I. kötet. A 18-ik század.* (Budapest: Budapesti Magyar Népszínházi Bizottmány, 1926).

² Isoz Kálmán: *Buda és Pest zenei fejlődése.* Töredék. Gépirat. (MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 5661/41–43). A továbbiakban lásd: Isoz, *Gépirat.*

ismertette a budai és a pesti zenei élet jellemző vonásait. Ezek időrendi felosztást követő alfejezeteinek súlypontja mindkét kötetben az egyházzenei élet bemutatására esett. A budai, első és a pesti, második fejezet címsorában eszközölt jól látható áthúzások és kéziratos betoldások alapján elképzelhető, hogy Isoz eredeti elgondolása szerint a tárgyalásmód jellegén túl a fejezetcímeket is meg akarta tartani: az első fejezet esetében az 1926-os kötetel megegyező *Buda zenészei* címet utólag *Budai templomok zenéje* címadásra módosította, míg a második fejezet *A pesti templomok zenészei* első címváltozat után nyerte el *A pesti templomok zenéje* alakot. E változtatás alapján arra következtethetünk, hogy a szerző már a címadással egyértelművé szeretne volna tenni az első két fejezet egyházzene-központú profilját. A harmadik fejezet címadása, *Hangszerkészítés és hangszerkereskedelem. Zeneműkereskedelem és hangjegykiadás*, valamint a hatodik fejezet címsora, *Az énekes játékszín a 19. század közepéig*, csaknem teljes mértékben megegyezik az első kötet analóg fejezeteinek címeivel. A negyedik, *Hangversenyéletünk* és az ötödik, *A rendszeres zenetanulás Pest-Budán a 19. század elejétől a Nemzeti Zenede létesítéséig* címet viselő fejezetek azonban már teljesen új komponensként jelentek meg a második kötet tartalomjegyzékében. Az *Adattár* cím alatt található forrás-kiadványok, amelyek Isoz levéltári és sajtókutatásainak értékes hozadékai, szintén az 1926-os kiadvány koncepcióját követve kaptak helyet a kötet végén.

Ezt a szemelvénytárat nem számítva, az összesen 270 gépelt oldalra rúgó második kötet közel egy negyedében, 67 oldalon keresztül foglalkozott Isoz a fővárosi egyházzenei élet általa fontosnak ítélt színtereivel. A két nagyobb lélegzetvételű fejezetben kibontott egyházzene-történeti áttekintésben a szerző komplex módon közelített vizsgálata tárgyához. Levéltári- és sajtókutatásait ugyanis a latin rítusú katolikus egyházzene túlra is kiterjesztette, amikor a pesti zenei életet bemutató fejezet utolsó három oldalára az evangélikus, a református és a zsidó szakrális zenét bemutató általános áttekintés vázlatait jegyezte fel. Döntésének hátterében, miszerint a súlypontot a római katolikus felekezetek egyházzenejére helyezte, nyilvánvaló, vallásföldrajzi viszonyok húzódtak. A római katolikus plébániák gyülekezeti létszámáról is informáló korabeli sematizmusok tanúsága szerint ugyanis a 19. század első felében Pest, Buda és Óbuda összlakosságának több mint 80 százaléka volt római katolikus felekezetű.³

Isoz adatközlései, amelyeket jellemzően a plébániai historia domusokból, a canonica visitációkból, a tanácsülési jegyzőkönyvekből és a különféle hivatali ügyiratokból, valamint a korabeli napisajtóból szerzett értesüléseire alapozott, két tengely körül összpontosultak: a

³ Nagy Áron: „Budapest vallásföldrajza (1813–1949, 2001).” In: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten I.* (Budapest: Argumentum Kiadó, 2006). 105–113. 105–106. <http://bpht.hu/historiak/120.pdf> (Elérés: 2024. január 4.)

templomok és a plébániák zenei életét feltáró intézménytörténeti epizódok között időről-időre a főváros orgonáinak és hangszerparkjának helyzetéről is tudósított. Vizsgálatainak sarokpontjait a budai oldalról – ahogyan ő fogalmaz – a várbeli főplébánia templom, azaz a Budavári Koronázó Mátyás templom, a vízivárosi Szent Anna templom, a tabáni Szent Katalin templom, a Szent-Ferenc rendűek országúti temploma, míg pesti vonatkozásban a belvárosi főplébániatemplom, a Teréz- és Józsefvárosi plébániák, valamint a ferenc- és a lipótvárosi templomok zenei életének bemutatása képezte. Intézménytörténeti áttekintéseit, ahol azt a rendelkezésre álló források lehetővé tették, a humán- és a gazdasági erőviszonyok, kapcsolati hálók bemutatására alapozta. Leírásain keresztül hiteles és részletgazdag korrajz tárul az olvasó elé, amelyből világosan kitűnnek a korra jellemző városi és egyházi zenei élet összefonódásából adódó állandó feszültség nyomai. Végig követhetők a regens chorik kinevezésének olykor hosszan elnyúló folyamatai, a templomi együttesek összetételének szüntelen formálódása, valamint az ének- és a zenekari tagok nem kevésbé szövevényes személyi változásainak és javadalmazásának kérdései. A korabeli hangversenyéletről és a templomi szertartások repertoárjáról szóló tudósításokon keresztül a századfordulós egyházzenei megújulás közvetlen előzményei rekonstruálhatók. Jóllehet, habár a zenei szolgálattevők szakmai felkészültségéről és a templomi zenei élet színvonaláról Isoz rendszeresen fogalmazott meg értékítéletet, az énekkészletét összetételét – talán szándékosan – jellemzően nem bírálta meg; holott a fejezet megírásának vélelmezett idején, tehát az 1920-as és '30-as években az ideális egyházzenei repertoár stiláris-esztétikai megítélésének kérdése központi téma volt csaknem valamennyi egyházzenei vitafórumon. Hallgatása különösen zavarba ejtő, amikor arról tudósít, hogy az országúti ferences plébánián gazdasági megszorítások miatt, kénytelen-kelletlen vezették vissza a gregorián énekkészletet: „1807-ben az országúti tanító Schmitmayer János [...] azt javasolja, hogyha úgy a város, mint a rend a figurális zene költségeit nem tudja fedezni [...], úgy töröljék e szokást s vezessék be a korális éneket. E javaslat olcsósága minden hatóság tetszését megnyerte s az esztergomi vicarius generalis is felmentette Schmitmayert a figurális ének kötelezettsége alól, úgyhogy a tanács 1807. október 22-ikén már jelentette Esztergomba, hogy a szent-ferencrendűek templomában, mely egyúttal az országúti plébánia, ezentúl korális lesz a liturgikus ének.”⁴ Az idézett sorok akár napjainkban is aktualizálható üzenetének taglalása úgy vélem, túlmutatna jelen előadás tárgyán és időbeli keretein. Mindenesetre sokat elárul e történet a gregorián énekhagyomány kilátástalan 19. századi helyzetéről.

⁴ Isoz, *Gépirat*, i.m., 33.

A második kötet már említett organológiai szála három fejezeten fut keresztül: a budai és a pesti templomokat áttekintő főfejezetek második alegységében, a két régió egy-egy központi jelentőségű egyházi intézményének, a Mátyás templom és a Belvárosi Főplébánia templom bemutatásának folytatásaként, valamint kézenfekvő módon a kottakiadás, a hangszerkészítés és a hangszer-kereskedelem kérdéseit tárgyaló harmadik nagy fejezetben. Isoz egyházzene-történeti alap kutatásainak e jelentékeny ága az organológia tudományának magyarországi bölcsőjéhez vezeti vissza az olvasót. A szerző kezdeményezésével ugyanis a magyar zenei szakírók azon csoportjához kapcsolódott, akik az elsők között fordítottak kiemelt figyelmet a fővárosi templomok orgonáinak alapos bemutatására, építésük és javíttatásuk történetének rekonstruálására. Jól dokumentálják az organológia iránti fokozott érdeklődés kibontakozását azok a 20. század elejéről megőrződött kiadványok is, amelyek a Mátyás-templom zenei életébe nyújtanak betekintést. Wladár Róbert (1865–1934), aki állami pénztárnokként és a Zenetanárok Országos Egyesületének jegyzőjeként, de még színpadi darabok kísérőzenéjének szerzőjeként is tevékenykedett,⁵ 1909-ben jelentette meg *A király orgonája. Történelmi visszapillantás a koronázó Mátyás-templom multjára s az ősi keresztény egyházi zene fejlődésére* című munkáját a templom akkori karnagyának, Vavrincez Mór (1858–1913) magánkiadásában.⁶ Kiadványának apropóját az I. Ferenc József által adományozott orgona kínálta, amelyet az uralkodó koronázásának negyvenedik évfordulója alkalmából ajándékozott a Mátyás-templomnak.⁷ A templom 1920 és 1942 között működő orgonaszakértő-karnagya, Sugár Viktor (1872–1942) 1932-ben saját szerzői kiadásban a *Nagyboldogasszonyról nevezett budavári koronázó főtemplom (Mátyás templom) épülete, egyházi zenéje és orgonái a múltban és jelenben* címmel publikált kismonográfiájának egyik alappilléret szintén az organológia képezte.⁸

Összegezve tehát elmondható, hogy Isoz tág spektrumú kutatásai értékes intézmény-, sajtó- és repertoártörténeti, valamint organológiai mikroadatokat egész sorozatát hozták a felszínre. Jellemzően az egyházzene-történet más területeihez, Isoz alap kutatásai a modernkori zenetörténet- és egyházzene-sz nemzedék körében találtak folytatásra, akik a vizsgált forráscsoportok kibővítésével,⁹ valamint az egyházzenei repertoár stílári és esztétikai

⁵ N.N.: [Wladár Róbert, a „Zenetanárok orsz. egyesülete” jegyzője]. *Zenelap* VI/16 (1891. november 2.): 6. Vö. Szinnyei József: „Wladár Róbert.” in: uő.: *Magyar írók élete és munkái. 14. kötet.* (Budapest: Hornyánszky Viktor kiadása, 1914). 1605–1606.

⁶ Wladár Róbert: *A király orgonája. Történelmi visszapillantás a koronázó Mátyás-templom multjára s az ősi keresztény egyházi zene fejlődésére.* (Budapest: Vavrincez, 1909).

⁷ Wladár, i.m., 3–4.

⁸ Sugár Viktor: *Nagyboldogasszonyról nevezett budavári koronázó főtemplom (Mátyás templom) épülete, egyházi zenéje és orgonái a múltban és jelenben.* (Budapest: szerzői kiadás, 1932).

⁹ Vö. Rennerné Várhidi Klára: „A pesti belvárosi főplébániatemplom zenei élete a 18. században.” In: Felföldi László–Gupcsó Ágnes (szerk.): *Zenetudományi Dolgozatok 1992–1994.* (Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézete, 1994). 23–66. 24.

szempontú elemzésével kapcsolódtak a múlt század elején megkezdett kutatásokhoz. A 19. századi Pest-Buda katolikus egyházzenei életében központi szerepet betöltő budavári Nagyboldogasszony templom, a belvárosi főplébánia templom, valamint a pesti ferences templom zenei életéhez fűződő kiegészítő alap kutatások Tardy László, Tompa Istvánné és Renner Gáborné, valamint újabban Horváth Ágnes és Szalay Olga neveihez köthetők,¹⁰ míg a város további katolikus felekezeti templomainak 19. századi története kapcsán mostanáig sem került sor hasonló mélységű vizsgálatokra. Az említett kutatások eredményeinek publikálási körülményei ennél is kedvezőtlenebb képet mutatnak, hiszen Tardy, Tompáné és Rennerné a *Magyarország Zenetörténete* sorozat 19. százados kötetéhez rendelt előtanulmányai mind a mai napig kiadatlanok.

Isoz tehát a magyar zenetudomány-történetben elsőként vállalkozott a főváros zenei életének komplex és rendszerező vizsgálatára. Ezirányú törekvései az egyházzene-történet szempontjából kiváltképp figyelemreméltóak, hiszen áttekintésében kiemelt súlyt helyezett a 19. századi szakrális zenei élet mindennapjainak bemutatására. A monográfia első és egyetlen publikált kötetének sajtóvisszhangja egyértelműen azt bizonyítja, hogy Isoz munkásságának jelentősége már a kortársak előtt is nyilvánvaló volt. Ezt igazolja a *Századok* recenziójának, Lajtha László bírálata is – ezúton is szeretném kifejezni köszönetem Riskó Katának, aki felhívta a figyelmem e Lajtha-írásra.¹¹ Lajtha ugyanis a lap 1926. október–decemberi számában megjelent cikkében a kötet tudománytörténeti jelentőségére hívta fel a figyelmet, amikor „a szegényes magyar zenetudomány egyik új ágának, a zenei kultúrhistóriának egyik alapvető s jelentős dokumentuma[kén]t” hivatkozott Isoz hiánypótló kutatásaira.¹²

¹⁰ Tardy László: *A budavári Nagyboldogasszony-templom zenei élete a XIX. században*. (Kézirat: 1984. 12. 20. 1–7. MTA ZTI [Előtanulmányok a Magyarország Zenetörténete című sorozat 19. századi kötetéhez.] 1–4 melléklet: (1) A Historia Domus adatai. 8–17.; (2) Hazai szerzők munkái a XIX. századból a budavári Nagyboldogasszony-templom kottatárában. 18–49.; (3) [Trexler-anyag] 50–58.; (4) A budavári Nagyboldogasszony-templom XIX. századi kottaanyagának jegyzéke. Külföldi szerzők. 59–71.); Tompa Istvánné–Renner Gáborné: *A belvárosi főplébánia templom zenei élete – XIX. század*. (Kézirat, MTA ZTI); Tompa Istvánné–Renner Gáborné: *A pesti ferences templom zenei élete – XIX. század*. (Kézirat, MTA ZTI); Horváth Ágnes: *A pesti főtemplom zenéje a XIX. század közepén, Bräuer Ferenc karnagyi működésének tükrében (1839–1871)*. DLA disszertáció, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2012. (Kézirat); Szalay Olga: „A templom zenei élete 1773 és 1873 között.” In: Farbak Péter, Farbakyné Deklava Lilla, Mátéffy Balázs, Róka Enikő, Végh András (szerk.): *Mátyás-templom. A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246–2013)*. (Budapest: Budapesti Történeti Múzeum Vármúzeum és Budavári Nagyboldogasszony-templom, 2015). 223–226.; uő.: „Az ének- és zenekar működése a »sanyarú száműzés« éveiben.” In: Farbak, i.m., 260–266.; uő.: „Az ének- és zenekar a millenium utáni évtizedekben (1896–1945).” In: Farbak, i.m., 547–554.

¹¹ Lajtha László: „Isoz Kálmán: Buda és Pest zenei művelődése. (1686–1873).” *Századok* LX/9–10 (1926. október–december): 851–854.

¹² Lajtha, i.m., 852.